

Prof.dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci, glavni i odgovorni urednik časopisa Defendologija i Sociološki diskurs

(NE) DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI

Kod nekih političkih elita u BiH... Bog i Alah su na jeziku...molitvenik u džepu..., a zlo u duši...

Bosna i Hercegovina je tipično segmentirana država i društvo. Ona je segmentirana po različitim obilježjima: etničkim, vjerskim, regionalnim, kulturno-istorijskim. Međutim, strukturiranje Bosne i Hercegovine kao države ne uvažava ovaj faktički pluralitet. Krivo protumačeni, državni razlog sprečava Bosnu i Hercegovinu da se politički (državno) konstituše pluralistički. Budući da državno ustrojstvo i politička artikulacija ne uvažavaju ovaj faktički pluralitet, teško je govoriti o demokratiji. Pogotovo o savremenoj, pluralističkoj demokratiji, koja se temelji na političkom subjektivitetu različitih segmenata (grupa, organizacija, kolektiviteta, regija, etničkih zajednica). Nacionalne države nastale na ruševinama komunističkih ideologija i poredaka (a takva je i Bosna i Hercegovina) imaju šansu za demokratstko ustrojstvo i moderni politički, privredni i socijalni razvitak samo ako ne ustraju na načelima na kojima su konstituisane - na etnocentrizmu i nacionalnom ekskluzivizmu.

Isticanje kolektivnih (nacionalnih) entiteta i njihova identiteta i samopoštovanja - što je danas karakteristika svih postkomunističkih društava (pa i Bosne i Hercegovine) - zanemaruje individualno samopoštovanje, ili ga čak prokazuje kao nepoželjnu disonanciju. U protestu protiv „socijalističkog kolektivism“ sadašnji nacionalni kolektivismi ruše i ono malo individualizma što je zametalo klice na sušnom tlu soc-kolektivism.Radi komunističke involucije, u Bosni i Hercegovini, a i u većini postkomunističkih društava i radi izostalosti demokratske tradicije, ne postoji ni relevantna politička svijest, ni zbiljska diferencijacija autonomnih sfera društvenog života. U takvim uslovima ne postoji ni temeljna dihotomija građansko društvo - politička država. Naprotiv, na djelu je, ovako ili onako, ideologijski motivisano političko proizvođenje jedinstva, prije klasnog, sada nacionalnog, da ne kažemo nacionalističkog.Činjenice pokazuju da komunistički i nacionalistički kolektivizam ostvaruju zanimljivu simbiozu u gotovo svim postkomunističkim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini. Ne na korist, nego na uštrb demokratije, nažalost. S većim ili manjim razlikama, uvjetovanim etno-kulturnim, društveno-istorijskim i drugim specifičnostima, sva su postkomunistička društva uspostavila sintezu između ideološki preodjevenih komunista i nacionalista. Tako komponovane upravljачke strukture neće moći stabilizovati politički poredak, niti duže ostati u iznuđenom braku.Neka vrsta kompromisa što ga u toj strukturi nalazimo, nije kompromis za demokratiju nego kompromis za vlast, a protiv demokratije. Najveća zapreka demokratskom ustrojstvu Bosne i Hercegovine i drugih postkomunističkih društava (pored izostalosti demokratske tradicije) upravo je nacionalni kolektivizam. Ovaj je kolektivizam preuzeo gotov model komunističkog

(klasnog) kolektivizma, koji je pojedinca lišio slobode i političkog subjektiviteta. Svaki sistem koji ne dopušta pojedincu da slobodno slijedi svoje interese i svoje ciljeve, pretpostavljajući mu neke više interese (klasne, nacionalne, i dr.) jeste nedemokratski. Bez te elementarne liberalne pretpostavke, kao što smo to pokušali pokazati, nema demokratije.

Zagovor demokratije ne znači idealizaciju naroda. Narod je uvijek dana i zadana kategorija. Demokratija treba narodu upravo zato što je takav kakav jest: podanički, kolebljiv, neodgovoran, podložan manipulacijama, prevrtljiv, brutalan. Demokratija je način da se takav narod (puk, gomila, masa) preobražava u politički osvješten demos. Nema demokratije bez naroda, ali nema ni naroda bez demokratije. Treba težiti najboljem mogućem društvu i najboljoj mogućoj državi, a to je demokratski uređena država. To je ona država koja minimizira prinudu, a maksimizira saglasnost, u datim društveno-istorijskim uslovima. Stvaraoci državne politike obično ne prepuštaju slučaju sastav svojih organa prinude, podjelili su stanovništvo po etničkom načelu i upotrebljavaju to načelo pri izboru socijalnih osnovica za regrutaciju u različitim vrstama sukoba. Država je, čini se, proizvod daleko svjesnijeg planiranja nego što misle mnogi posmatrači. Odnos između etničkih skupina i države Bosne i Hercegovine je višestran i dinamičan. Etnička identifikacija može oblikovati državu, no država mnogo češće nego što se misli može oblikovati i doista i oblikuje etničke identitete i međuetničke odnose. Drugim riječima, etnicitet je političke prirode ne samo po tome što služi kao temelj za mobilizaciju interesnih skupina nego i po tome što predstavlja presudni faktor u stvaranju, razvoju i održavanju najmoćnijeg političkog aparata-države. Mnogim posmatračima postalo je jasno da izgradnja države i izgradnja nacije nisu tako nerazmrsivo isprepletene kako su to pretpostavljali teoretičari modernizacije. Izgradnja nacije i izgradnja države Bosne i Hercegovine su ne samo dva posve odvojena istorijska procesa, nego je izgradnja države u mnogome zasjenila izgradnju nacije. Centralizacija moći, jačanje birokratije, izgradnja vojske i policije i militarizacija mnogih političkih pitanja ukazuje na nadmoć države nad nacijom.

Trendove usmjerenosti na državu podržavaju dvije pojave:

- sve veći neuspjeh središnjih tvoraca politike u izgradnji nacije,
- reakcija na pokušaje uplitanja stranih sila.

Izgradnja nacije osobito je dvojbena pitanje za elitu kad pokreće mobilizacijske snage koje podržavaju protivljenje vladajućim porecima. Mnogi od tih poredaka jačaju naciju samo ukoliko vjeruju da s vrha mogu uspješno kontrolisati narodne mobilizacije kako bi učvrstili vlastiti središnji položaj. Kako postaje očito da jačanje nacije sadrži rizike za centralnu vlast, takve režimske elite nastoje ili kanalisati narodnu mobilizaciju u državno usmjerene tokove ili demobilisati obične građane. U oba slučaja ugroženi poreci nastoje ojačati državne institucije i tako se okreću izgradnji države. Istodobno su i inostrana uplitanja potpomogla javljanje nadmoći države nad nacijom. Inostrana su uplitanja, putem međuvladinih programa pomoći, putem multilateralnih zajmova i ulaganja, pojačala ulogu birokratskih, vojnih i policijskih institucija države-primaoca. Upravo su one, a ne stranke ili vlade, glavni kanali primanja takvih inostranih pomoći i ulaganja. Politička se elita nastoji služiti takvim inostranim uplitanjima kako bi nadomjestila nekada obećavajući narodni aktivizam. Države se razlikuju od drugih oblika političkih organizacija po tome što imaju monopol na moć prinude. Države ne mogu biti trajne i djelotvorne ako njihova ekspanzija i autoritet ovise isključivo o prisili. No svaka elita koja stvara državu pretpostavlja da ima na raspolaganju mogućnost prinude i prinuda se doista i upotrebljava daleko češće nego što se obično priznaje u stvaranju većine državnih sistema.

Mada je to možda dodatan napor za naše analitičke sposobnosti, najrealniji pristup shvaćanja procesa i načina jačanja države jest razmatranje odnosa između raznih državnih organa (birokratija, vojska, policija, poludržavne korporacije) s jedne strane i odnosa države i etničko-klasne društvene stratifikacije s druge strane. Etnicitet može za državne režime biti vrlo korisno političko sredstvo. Uobičajena izreka kaže da su etničke pripadnosti u najboljem slučaju smetnja, a u najgorem prijatna savremenim vladama. Etnička identifikacija stanovništva za elitu svakako predstavlja problem, no pokazala se i korisnim državnim oruđem kojim se vlastodršci vješto služe u svrhe izgradnje stranke, mobilizacije stanovništva, suzbijanja opozicije i raspodjele prava i nagrada. Pravi smisao razvoja u politici Bosne i Hercegovine je sposobnost postojećih političkih institucija i procesa da predvide i pronalaze relevantna rješenja za javne probleme koji se stalno mijenjaju. Bosna i Hercegovina je etnički fragmentirana zajednica. Njenom konstituisanju prethodio je etnički sukob. Na njega su uticali klasa, kultura, institucionalne strukture kao i vanjski činioci. Etnička neprijateljstva izrasla su iz spoja nepovjerenja među kulturama i razlika u moći. Također su proizvod zloupotrebe sile i kolikogod čudno zvučalo, nedostatka sile. Zloupotreba vodi nepravednoj raspodjeli državne moći i javnih službi. Nedostatak vodi eskalaciji sile bez stvarnog povećanja osjećaja sigurnosti običnih građana. I zloupotreba i nedostatak moći proizlaze iz toga što se državna elita prvenstveno posvećuje održavanju državnog poretka. Zanimariti ulogu sile u oblikovanju međuetničkih odnosa u državi znači stvarati pogrešnu teoriju i nerealnu politiku. Policija i vojska i njihovi međusobni odnosi nisu samo dio reakcije na etničku polarizaciju, nego su dio njenog uzroka. Policija i vojska često pogoršavaju umjesto da razrješavaju sukobe u višetničkim društvima kao što je Bosna i Hercegovina. Državni režimi koji se osjećaju nesigurno radi etničke raznolikosti svojih birača često podupiru državnu sigurnost podešavanjem etničkog sastava svojih organa prinude tako da se međuetničko nepovjerenje pretvara u udaljavanje slabijih zajednica od samog političkog sistema. Istodobno takva politika regrutacije i unapređivanja često daje pripadnicima favorizovanih etničkih skupina uvjerenje da je država njihova privatna zaštitna služba i stoga se opiru svakom zahtjevu slabijih skupina za većim udjelom u policiji ili vojsci. Povećanje i militarizacija policije naglasili su njenu važnost za međuetničke odnose. Veliki dio tog povećanja i militarizacije bio je omogućen prodajom i darovima stranih pokrovitelja. Za razrješenje međuetničkih sukoba neophodno je da se policija i vojska preispitaju ne kao neutralni instrumenti za rješavanje problema nego i kao potencijalni uzročnici tih problema. Nisu sve etničke neravnoteže u državnim snagama sigurnosti rezultat namjernih političkih planova – ali većina jest.

U pristupu bezbjednosti Bosne i Hercegovine prioritetno treba imati na umu:

- uticaj etničkog sastava bezbjednosnih snaga na razrješenje sukoba,
- uticaj odnosa policije i vojske na razrješenje sukoba,
- što nam etničke formule i podjela rada između policije i vojske govore o koncepciji državne bezbjednosti.

Za svako trajno rješenje etničkih sukoba u Bosni i Hercegovini biće nužna temeljita promjena u raspodjeli političke moći i uticaja u društvu, i kao dio te promjene, etničko preuređenje policije i vojske i na vrhu i na dnu. Razrješenje međuetničkog sukoba neće biti trajno ako postignuta bezbjednost bude samo bezbjednost države, a ne i bezbjednost svake zajednice u njoj.

Demokratija je uvijek, u svim svojim aspektima, konceptualnom, moralnom i empirijskom kompromis. Svi se ti aspekti mogu sagledati u kompromisu između zahtijeva da se ni s jednom osobom ne može vladati niti joj nametati pravila ponašanja bez njezina pristanka i imperativa

poštivanja opšteg konsenzusa. Na empirijskoj razini taj se kompromis manifestuje u odnosu većine i manjine. Ideja i model koji se najviše približava demokratskom ideal-tipu svakako je vladavina većine. Princip većinske demokratije jest najbolji pod pretpostavkom da se ne apsolutizuje i ne zloupotrebljava. Najsigurniji test za ispitivanje slobode i demokratije u nekoj državi nije u vladavini većine, već u tome koliko sigurnosti i slobode uživa manjina. Demokratija nam ne treba kao ukras. Ona nam ne treba zato što smo jednaki, slobodni i neporočni, nego upravo zato što smo nejednaki, neslobodni i defektni. Demokratija nije ni harmonija, ni garancija opšteg sklada, ali je svakako najprimjereniji oblik uređivanja odnosa u zajednici, u kojima će nejednaki biti manje nejednaki, neslobodni manje neslobodni, a nemoćni manje nemoćni nego u bilo kom drugom poretku. Jedan od temeljnih problema demokratije u Bosni i Hercegovini je kako faktički pluralizam prevesti na politički demokratski pluralizam. Kako objektivnu različitost i konfliktnost interesa rješavati po dogovorenim pravilima igre, a ne nasiljem i represijom. To neće biti lako, jer smo desetljećima trenirali ovo drugo, a ne ono prvo. Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je i navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasticama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Trajni je i možda najvažniji problem demokratije u slijedećem: kako stalno razvijati i sačuvati sve vrline i prednosti predstavničke demokratije i većinskog načela odlučivanja, a istodobno se osigurati od „tiranije većine“, koja, poput svake druge tiranije, može ugroziti samu demokratiju i vrijednosti koje ona štiti i propagira.

Nacionalni princip državne i političke konstitucije ne može osigurati ni demokratski poredak ni zaštitu etničkih manjina. Nacionalni princip konstitucije cjeline poretka nužno vodi u nacional-totalitarizam, jer između ostaloga, individualitet koji je temeljna pretpostavka demokratije podređuje kolektivnom, nadindividualnom entitetu, a sve druge etničke manjine desubjektivise i diskriminiše. Kriterij i mjera ljudskih prava nisu ista takva prava drugih, nego „viši“, nacionalni interesi.

U Bosni i Hercegovini, kao posljedica rata, prisutan je određen stepen mržnje među različitim etničkim zajednicama. Mržnja kao integrirajući činilac naroda pokazuje se kao ograničavajući za razvoj demokratije. Mržnja prema drugom narodu može homogenizovati jedan narod, ali ga ona istovremeno dvostruko hendikepira za demokratske procese.

Bosna i Hercegovina, kao država u tranziciji proživljava teške trenutke. Potrebna joj je demokratija koja jamči mir, spokoj i dobre odluke, demokratija koja građanima daje pravo da donose (i mijenjaju) sud o kvalitetu tih odluka, demokratija koja znači vladavinu javnosti koja (javno) prosuđuje, demokratija u kojoj neće vladati „ličnosti“, već zakoni, demokratija u kojoj se birači trebaju osloboditi tiranije partijske (stranačke) organizacije, a narod jarma vladavine novca i monopola, demokratiju koja nalikuje staroj kuhinji sastavljenoj od elemenata koji su u upotrebi već dvije i po hiljade godina. Demokratija između ostalog znači u prvom redu jednakost građana da slobodno govore, (...nema mudrosti bez slobode misli, a javne slobode nema bez slobode govora: ona je pravo svakog čovjeka, dokle god ne povređuje i ometa pravo drugoga, to je jedina kočnica koja smije da ga obuzdava, jedina granica za koju smije da zna. Ta sveta povlastica je toliko presudna za slobodnu vladavinu da sigurnost vlasništva i sloboda govora uvijek idu zajedno, a u onim nesrećnim zemljama gdje čovjek ne može vlastiti jezik nazvati svojim, teško da svojim može nazvati bilo šta drugo) i jednakost pred zakonom. Za razliku od svih oblika vladavine, demokratija uključuje procedure za donošenje kolektivnih odluka na način koji osigurava najpotpunije i kvalitativno najbolje učešće zainteresovanih strana.

Minimalni zahtjevi demokratskih procedura su slijedeći: „jednako i sveopšte pravo glasa za odrasle građane, vladavina većine i zajamčena prava manjina, koja predviđaju da kolektivne odluke moraju dobiti odobrenje velikog broja onih koji imaju pravo da ih donose, vladavina prava, najzad, ustavna jamstva za slobodu udruživanja i izražavanja, kao i druge slobode koje obezbjeđuju da će ljudi od kojih se očekuje da odluče, ili da izaberu one koji odlučuju, moći da biraju između istinskih alternativa.“¹ U Bosni i Hercegovini na demokratiju nasrću razne nedemokratske tendencije kao što su slabljenje zakonodavnih tijela i širenje tajnih organa i organizacija i drugih oblika državne cenzure. Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku² konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Pojam interesa implicira konflikt, pa je u društvu slobodne igre interesa, sukob sastavni i legitimni dio te igre. Prema koncepciji liberalne demokratije interesi se putem političke vladavine nastoje kontrolisati podjelom vlasti, poštovanjem ljudskih prava i sloboda i pravom na opoziciju. Pretpostavka svemu tome su slobodni izbori. U današnjem vremenu tranzicije političkog monizma u politički pluralizam, liberalno-demokratske vrijednosti postaju „politička osa“ oko koje se obrće gotovo cijela planeta. Te vrijednosti u prvom redu su:

- oslobođenje ekonomije od tutorstva politike,
- stvaranje građanskog društva,
- konstituisanje građanina,
- pravna država i vladavina prava,
- sistemska kontrola nosioca političke vlasti,
- podjela vlasti,
- parlamentarizam i politički pluralizam,
- demokratski tip izbornog sistema,
- institucionalizovana javnost i sloboda informisanja,
- participativno demokratski tip političke kulture i civilno društvo.

Društvena previranja u svjetskim okvirima, pa i previranja u Bosni i Hercegovini imaju sve veću „potrebu za državom“, opasnosti od novog etatizma i totalitarizma su prisutne, a zahtjev za demokratijom i demokratskim poretком postavlja se kao imperativ.

¹ Џон Кин, Медији и демократија, Филип Вишњић, Београд, 1995, страна 124.

² Демократски поредак би требао удовољити слиједећим захтјевима: грађани морају имати могућност усклађивања својих циљева и интереса с општим интересима. Али исто тако и слободу диференцијације, представничко тијело мора бити мало, али репрезентативно како би могло рефлектовати различите интересе и усклађивати их, грађани морају имати могућност окупљања и директног политичког одлучивања, партиципација грађана, међутим, није редуцирана само на скупове, него се одвија и кроз друге институционалне облике управљања општим пословима, лиге, алијансе, савези се могу склапати за сврхе одбране, рата и др, али град – држава мора сачувати пуну аутономију (потцртао Д. В.).